

A társadalmi innovációk helye és szerepe az innovációelméleti és módszertani kutatásokban

A közgazdaságtan eszmerendszerében több mint száz éve kiemelt szerepe van a technikai haladásnak, illetve az innovációnak. Ennek is köszönhető, hogy az innováció jelentőségére felfigyeltek a gazdaságpolitika formálói, a fogalom pedig a köznyelv részévé vált. Ez azonban közel sem jelenti a kutatások lezártságát, ami egyébként is ellentmondana a változás, a megújulás szükségességét valló schumpeteri elméletnek. Ismereteink gazdagsága ellenére ezért bátran állíthatjuk, hogy az innovációval kapcsolatosan számos visszatérő (például az innováció társadalmi és etikai problémái stb.) és új (például az innovációk tovaggyűrűző hatásának, az innovációs hálózatok fejlődését támogató állami szerepvállalás hatékonyságának problémája stb.) kérdés fogalmazható meg. Ezért is célszerű újra és újra áttekinteni a megtett utat és vizsgálni az új lehetőségeket. Tanulmányunk négy részből áll. Először röviden áttekintjük az innováció helyét és szerepét a közgazdasági gondolkodásban, majd a társadalmi innováció fogalmával kapcsolatos definíciókat értékeljük, a harmadik pontban a társadalmi innovációkkal kapcsolatos dilemmákat foglaljuk össze, végül néhány következtetéssel kívánjuk a társadalmi innovációk eredményének fenntarthatóságát támogatni.

A technikai haladás és az innováció helye és súlya a közgazdasági gondolkodásban

Schumpeter munkájában öt pontban foglalta össze az innováció lényegét:

- új, tehát a fogyasztók körében még nem ismert javaknak vagy egyes termékeknek új minőségben történő előállítása;
- új, tehát a kérdéses iparágban még gyakorlatilag ismeretlen termelési eljárás bevezetése, amelynek azonban nem kell új tudományos felfedezésen alapulnia, de az lehet új kereskedelmi eljárás is;
- új elhelyezési lehetőség, azaz olyan piac megnyitása, amelyen az adott ország adott iparága még nem volt bevetve, akár létezett a piac korábban is, akár nem;
- új beszerzési források megteremtése függetlenül attól, hogy a forrás korábban is létezett már;
- új szervezet létrehozása vagy megszüntetése.¹

Nem foglalkozott azonban ezeknek a társadalomra gyakorolt hatásával, illetve azzal, hogy a „jó” innováció a köz érdekeit szolgálja, szemben azokkal, amelyek kisebb vagy nagyobb közösségeknek fizikai, anyagi vagy erkölcsi kárt okoznak. Másképpen fogalmazva: nem minden új kombináció eredménye járul hozzá a társadalom fennmaradásához és jóllétéhez.

¹ Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúráról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 112.

Ezt a közel sem elhanyagolható szempontot a 20. századi közgazdasági gondolkodást alapvetően meghatározó neoklasszikus irányzat képviselői sem emelték be vizsgálataik középpontjába, amikor a tágabban értelmezett technikai haladásnak csak a termelékenységet javító, a makrogazdasági kibocsátást növelő hatásaira fókuszáltak.

Az innovációnak van egy további, talán az előbbieknél kevésbé látványos, a GDP-ben kevésbé kimutatható, de legalább olyan fontos eleme, amikor az új megoldás a foglalkoztatottság javítását, a munkanélküliség csökkentését, az érintett(ek) megélhetését, társadalmi felzárkóztatásuk esélyeit teremti meg. Ezeknek a feltételeknek kívánnak eleget tenni az esetleg már korábban is ismert megoldásoknak az új/újszerű kombinációit megteremtő társadalmi innovációk, felismerve azt, hogy a gazdasági és szociális, valamint oktatáspolitikai újítások legalább olyan jelentősek, mint a schumpeteri definícióban szereplő természeti, technikai és technológiai megújulásoké.²

Tanulmányunkban, a teljesség igénye nélkül, alapvetően két kérdésre kerestünk választ:

- Hogyan formáltak a mértékadó közgazdasági irányzatok a technikai haladással, az új kombinációk megvalósításával kapcsolatos ismereteinket?
- A társadalmi innovációk nélkül miért sérül az innovativitás fogalma, illetve empirikus vizsgálatának teljessége?

Az egyes közgazdaságtani iskolák innovációval kapcsolatos álláspontja szorosan kötődik a mértékadó növekedés- és fejlődélméletekhez. A neoklasszikus felfogás ugyanis mindig törekedett az úgynevezett „tisztá” elméletek megteremtésére, a „tudományos” egzaktásra, amelynek középpontjában a homo oeconomicus, a racionálisan cselekvő, illetve a döntésekre képes ember áll. Érdekes ezért áttekinteni röviden, hogyan alakult ki ez a hatásaiban ma is érzékelhető, de egyre többet bíralt szemlélet (1. táblázat).

Az Adam Smith munkásságával indult klasszikus iskola a gazdaságot még fejlődés nélküli, adott és változatlan pályán mozgó körfolyamatnak tekintette, amely folyamat önmagát ismétli, ahol a pénznek is csak a csere során van funkciója.³

Ezzel a felfogással alapvetően szakított 1912-ben, aki ebbe a monoton, ismétlődő körfolyamatba nemcsak beépítette, hanem egyenesen nélkülözhetetlennek tartotta a változást. Schumpeternek a változás, illetve a változatlanság közötti különbséget leíró példája ezt plasztikusan szemlélteti: „Egy új tervet véghezvinni vagy a megszokott szerint cselekedni két annyira különböző dolog, mint utat építeni vagy úton járni.”⁴

² Az OECD standard definíciója termék- és folyamatinnovációt különböztet meg (OECD: *National innovation systems. Organisation for economic co-operation and development*. Paris, 1997. 133.). Ez a definíció képezi az alapját egy nemzetgazdaság innovativitása statisztikai mérésének, az eredmények nemzetközi összehasonlításának. A termékkör megáiban foglalja az áruk (*goods*) és a szolgáltatások (*services*) terén jelentkező innovációkat, míg a folyamatinnováció alatt az új berendezések, technológiák alkalmazását, szervezési megoldásokat (például futószalag stb.) értik.

Az innovációval kapcsolatos további definíciókat lásd például: Knut Koschatzky (szerk.): *Technology-based firms in the innovation process*. Heidelberg, Springer, 1997. 8.; Benno van Aerssen – Christian Buichholz (szerk.): *Das große Handbuch Innovation: 555 Methoden und Instrumente für mehr Kreativität und Innovation im Unternehmen*. München, Vahlen, 2018. 10.; Scott Shane: *Handbook of technology and innovation management*. New York, Wiley, 2008. 12.

³ Adam Smith: *A nemzetek gazdasága I–II*. Budapest, Akadémiai, 1959.

⁴ Schumpeter (1980) i. m. 133.

1. táblázat: Az innováció és a technológiai haladás szerepe a mainstream közgazdaságtanban

Modell	Kulcstényezők	Forrás
Exogén	A gazdaság hajtóereje a vállalkozó, a vállalkozó innovációs képessége. A fejlődés az új kombinációk eredménye.	Schumpeter (1912)
	A gazdaság evolúciójára robbanásszerű hatással vannak a nagy technikai felfedezések.	Kondratyev (1928) Rostow (1960) Aron (1962) Gerschenkron (1984)
	A kibocsátás nagyságát a technikai haladás (technikai és technológiai színvonal) befolyásolja.	Hicks (1932)
	A technikai haladás (a tőke és a munka hatékonysága azonos) semleges a növekedés szempontjából.	Harrod (1939, 1973) Domar (1946) Solow (1956, 1957) Hicks (1956) Uzawa (1960)
	A monopolhelyzetben lévő vállalatok kevésbé innovatívak, mint a versenyhelyzetben lévő társaik.	Arrow (1962)
Endogén	A kormányzati politika hatása az innovációra és a növekedésre.	Kaldor (1957) Romer (1990) Rebelo (1991) Lucas (1993)
	A technológiai fejlődés nem független az intézményrendszertől.	Aghion (1998)
Evolúciós	Az innováció feltétele a tudásbázisok megléte, a fejlődés a tudásbázisokban bekövetkező változás eredménye.	Nelson–Winter (1977, 1982) Dosi (1982) Stiglitz–Greenwald (2012)

Forrás: a szerző szerkesztése

A Schumpeternek nemzetközi ismertséget hozó írásban az a forradalmian új elem, hogy a gazdasági növekedés kapcsán nemcsak a tőkével és a munkaerő (népesség) számának növekedésével számol (ami a gazdasági növekedés szükséges, de elégtelen feltétele, vitathatatlanul támogatja a fejlődést, de nem biztosítja azt feltétlenül), hanem a vállalkozó alkotó, új létrehozására irányuló tevékenységével is.

Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy Schumpeter az új gondolatokat a vállalkozóktól várja, akiknek lételeme a „teremtő fejlődés”, az innováció. Jól jellemzi Madarász megállapítása Schumpeter felfogását:

„A fejlődés a vállalkozó monodráma, az ő szerepére épül az egész koncepció, az ökonómia hagyományos fogalmai újraértékeléseinek és új kategóriák bevezetésének a szükségessége, de amikor a fejlődés lényegének gazdaságon belüli magyarázatában a vállalkozóéhoz érkezünk, akkor – az oksági összefüggések rövidre zárásával – létét és magatartását vagy természet adta tényként, vagy létező, de önmagukban a vállalkozó specifikumát kielégítően nem magyarázható.”⁵

⁵ Madarász Aladár: Bevezető. In Schumpeter (1980) i. m. 25.

Sajátságos szint hozott az innovációnak a gazdaság kibocsátására gyakorolt hatása vizsgálatába Kondratyev úgynevezett hosszú távú (nagy) ciklusok kimutatására irányuló, leíró statisztikai vizsgálatai.⁶ Az okokat elemezve Kondratyev első helyen emeli ki:

„Minden nagy ciklus emelkedő hullámának megindulása előtt, olykor pedig magának a hullámnak a kezdeti szakaszában jelentős változás figyelhető meg a társadalom gazdasági életének alapvető feltételeiben. Ezek a változások rendszerint abban fejeződnek ki (különböző kombinációkban), hogy mélyreható változásokon megy át a termelés és a csere technikája (ezeket pedig jelentős műszaki találmányok és fölfedezések előzik meg), hogy megváltoznak a pénzforgalom feltételei, hogy fokozódik az új országok szerepe a világ gazdaság életében.”⁷

Kondratyev tételesen számba veszi az első, a második és a harmadik ciklust indító technikai felfedezéseket, ezen túl azonban határozottan utal a pénzforgalom feltételeinek változására is, amelyek önmagukban is innovációknak tekinthetők.⁸

Érdekes módon Schumpeter innovációval kapcsolatos gondolatai hosszabb ideig háttérbe szorultak. Ez egyrészt a keynesi közgazdaságtan előtérbe kerülésével, amely a gazdasági növekedést alapvetően a *meztakarítás* → *beruházás* → *kereslet teremtése* → *növekedés* kauzális láncolatára fűzte fel, másrészt a növekedés empirikus vizsgálatának megindulásával magyarázható. Keynes gondolati világában áttételesen természetesen a schumpeteri levezetés is felismerhető, nevezetesen a beruházások nemcsak a termelési kapacitások bővülésére, hanem új technológiák, nagyobb termelékenységre eszközök beszerzésére is szolgálhatnak.

A gazdasági növekedés vizsgálatában (hosszabb szünetet követően) Solow és Swan növekedési modelljében a technikai fejlődés a tőke és a munka hatványkitevőjében jelenik meg mint egymást helyettesítő tényező.⁹ Solow felfogása szerint a technológia fejlődése nemcsak a kibocsátást növeli, hanem korábbi technológiákat szünteti meg (teremtő rombolás). Érdemes utalni arra is, hogy az eredeti Solow-modellben ez a technikai fejlődés független a beruházástól, a meg nem testesült haladástól. Solow az egyszerűség érdekében a technológiai haladás ütemét állandónak és exogénnek tekintette. Azaz nem adott gazdaságpolitikai magyarázatot arra, hogy növelhető az ütem. Egy későbbi

⁶ Nyikolaj Dimitrijevic Kondratyev: A gazdasági konjunktúra nagy ciklusai. *Magyar Filozófiai Szemle*, 32. (1988), 5–6. 559–617. Kondratyev idézett munkájában három ciklust vizsgált. Az első ciklus emelkedő hulláma a 18. század 80-as éveitől, a 90-es évek elejétől az 1910–1917 közötti időszakig tartott, amelyet az ereszkedő hullám követett 1844–1861 között. Ezt követően a második ciklus emelkedő hulláma indult, ami Kondratyev adatai szerint 1890–1896-ig terjedt. A harmadik ciklus emelkedő hullámát az 1914–1920-as időszakra kalibrálta. Az ezt követő ereszkedő hullámot már nem volt lehetősége végigkövetni a Szovjet-Oroszországban felerősödő politikai és gondolati terror miatt (Kondratyev [1988] i. m. 591.).

⁷ Kondratyev (1988) i. m. 592.

⁸ Végül soron arra a következtetésre jut, hogy „a nagy ciklus emelkedő hullámát megelőző körülbelül két évtizedben megnő a műszaki találmányok, szabadalmak száma. A hullám megindulása előtt és magában a kezdeti szakaszban a találmányoknak az ipari gyakorlatban való széles körű alkalmazása figyelhető meg, amelyhez a termelési viszonyok átszerveződése kapcsolódik” (Kondratyev [1988] i. m. 594.).

⁹ Robert M. Solow: A contribution to the theory of economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70. (1956), 1. 65–94.

tanulmányában¹⁰ azonban már felismerte, hogy nem a tőkefelhalmozás, hanem a technológiai haladás ütemét kell befolyásolni a gazdasági kibocsátás növekedése érdekében.

Solow nyomdokain elindulva egyre több szerző kezdte vizsgálni a kutatás, a fejlesztés hatását a gazdasági kibocsátásra. Mansfield¹¹ például a modifikált Cobb–Douglas termelési függvényébe beépítette a kutatásra és fejlesztésre fordított éves ráfordítások nagyságát, továbbá a kutatási, fejlesztési forrásokból eszközölt beruházások éves értékcsökkenési ütemét is, valamint figyelembe vette az általános technikai haladás ütemét, amely akkor is bekövetkezett volna, ha az adott szervezet kutatási és fejlesztési kiadásai nullára csökkentek volna.

Az 1970-es években ismét paradigmaváltás következett be az innovációval kapcsolatos kutatásokban. Az új, úgynevezett evolucionista elmélet egyrészt a vállalati stratégiák,¹² illetve az alapvető technológiai váltások eredményeivel hozza összefüggésbe az innovációt.¹³ Eszerint sokkal inkább fokozatos, szisztematikus, tudatos megújulás a jellemző, szemben a robbanásszerű, forradalmian újat hozó (revolucionista) innovációval, amely arra törekszik, hogy a vadonatúj, a korábbiaktól merőben eltérő új megoldás szülessék.¹⁴

A korábbiakhoz képest lényegében új felfogást jelent a technikai, technológiai változások hatásainak vizsgálatában az úgynevezett endogén növekedés elmélete. Az endogén felfogás abból a felismerésből indul ki, hogy a technológiai, technikai innovációkhoz való hozzáférés különböző (ez is magyarázza az egyes országok és az országon belüli régiók eltérő növekedési ütemét, a gyors konvergenciák hiányát). Ezért a technikai fejlődés nem mindenki számára elérhető exogén változó, hanem a humántőke nagyságával, a tudással befolyásolható.¹⁵ Témánk szempontjából az úgynevezett új (endogén) növekedéselmélet azért kiemelt jelentőségű, mert álláspontja szerint a kibocsátás nagysága, illetve ütemének változása nemcsak a tőke, a munka, a termelékenység, hanem a humán tőke, a kezdeményezőkézség, az értékrend és a tradíciók (azaz a neoklasszikus értelemben vett gazdasági tényezőknek is) függvénye.¹⁶

Összefoglalva elmondható, hogy az innovációt (természettudományi, technikai, technológiai) valamennyi mértékadó közgazdasági iskola eltérő formában ugyan, de megkülönböztetett figyelemmel kezeli, miközben a társadalmi problémákra adandó innovatív válaszok látókörükön kívül esik. Ezt a hiányt kívánja az új növekedéselmélet pótolni, amely hangsúlyt helyez a helyi társadalom kezdeményezéseire.

¹⁰ Robert M. Solow: Technical change and aggregate production function. *Review of Economics and Statistics*, 39. (1957), 3. 312–320.

¹¹ Edwin Mansfield: Az ipari kutatás és fejlesztés hozadéka. In Szakolczai György (szerk.): *A gazdasági növekedés feltételei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 396–411.

¹² Richard R. Nelson – Sidney G. Winter: In search of useful theory of innovation. *Research Policy*, 6. (1977), 1. 36–76.

¹³ Giovanni Dosi: Technological paradigms and trajectories: A suggested interpretation of the determinants and directions of technical change. *Research Policy*, 91. (1982), 11. 147–162.

¹⁴ Andreas Wagner: *The origins of evolutionary innovations. A theory of transformative change in living systems*. Oxford, Oxford University Press, 2011.

¹⁵ Joseph E. Stiglitz – Bruce C. Greenwald: *A tanuló társadalom megteremtése. A növekedés, a fejlődés és a társadalmi haladás kérdéseinek új megközelítése*. Budapest, Napvilág, 2016.

¹⁶ Paul M. Romer: Endogenous technical change. *Journal of Political Economy*, 98. (1990), 5. S71–S102.

A társadalmi innováció fogalma és kiváltó okai

Valódi és hamis, tényleges és látszatinnovációk megkülönböztetése nem történhet az értékek, az értékrend, valamint a jelen- (rövid távú) és a jövőbeni (közép- és hosszú távú) eredmények számbavétele nélkül. Jelen tanulmány keretei között csak utalhatunk erre anélkül, hogy részletesen kitérnénk annak minden összetevőjére. Ennek előrebocsátását azért tartjuk indokoltnak, mert a korábbiakban tárgyalt technikai, technológiai innovációkhoz való hozzáférés, az erős gazdasági liberalizáció és globalizáció ellenére sem általános. Többek között akadályozták, akadályozzák a geopolitikai tényezők, a globális verseny és az utilista szemlélet.¹⁷ Nem véletlen, hogy a különböző szintű gazdasági konvergencia-, illetve divergenciavizsgálatok ma már hangsúlyosan figyelembe veszik (szemben a neoklasszikus iskola felfogásával) az adott térség K+F+I-potenciálját.¹⁸

Az innovációk azonban nagyon különböznek egymástól összetettségük, hozzáadott értékük, társadalmi és történelmi jelentőségük szerint. Az innováció érintheti az egyént (például adott munkahelyet, a lakókörnyezetet stb.) és a kisebb vagy nagyobb közösségeket. Ez az alulról felfelé szűkülő „innovációs tölcsér”, amelynek éppen az a jelentősége, hogy nem korlátozódik a gőzgép, a belsőégésű motor vagy a villamosság felfedezéséhez hasonló, új korszakot indító jelentőségű találmányokra. Hiteles és jótékony hatású ebben a hierarchiában mind az alsóbb szinten megjelenő, mind pedig a legmagasabb szintű innováció. Természetesen fordítva is igaz, a „tölcsér” valamennyi szintjén vannak és lehetnek olyan új megoldások, amelyek hatása káros mind az egyénre, mind pedig szűkebb és tágabb környezetére, a társadalom egészére.

A 4.0-ás ipari forradalom hatására megszülető technikai, technológiai innovációk érdemben nem szüntetik meg az egyes társadalmi csoportok közötti különbözőségeket, sőt reális veszély, hogy lesznek, akik az ebből származó előnyökből nem vagy csak alig részesülnek. Ezért tovább nő a helyi közösségek (települések, egyházi közösségek, nonprofit és profitorientált szervezetek stb.) által generált társadalmi innovációk jelentősége, amelyek megerősítik a lehetőségét a munka- és tudásalapú értékrend megerősödésének, a helyi kezdeményezések hozzáadott értékű transzformálásának.

A társadalmi innováció mint fogalom Ogburn munkájában jelent meg először – mint az életminőség javításának eszköze.¹⁹

Ogburn ezzel összefüggésben két, egymással komplementer kapcsolatban álló kultúrát különböztet meg, amely az előbbieken megfogalmazott célt kielégíti. Az egyik az úgynevezett anyagi, technológiai kultúra, a másik pedig az immateriális kultúra, azaz azoknak a szabályoknak az összessége, amely az anyagi és technológiai viszonyok változását generálják (2. táblázat).

¹⁷ Az elmúlt száz évben számos példa volt erre (például a keleti blokk országait sújtó COCOM-lista, amely a csúcstechnológiás termékek exportját tiltotta meg stb.), amikor a fejlett technológiát birtokló országok megakadályozták azok továbbadását a kevésbé fejlettek felé (Steve Hirsch: Export control policy. *The Multinational Monitor*, 8. [1987], 11–12.).

¹⁸ Kocziszkó György: Az Észak-magyarországi régió innovációs potenciáljának vizsgálata. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1. (2004), 1. 15–39.

¹⁹ William Fielding Ogburn: *Social change with respect for nature and original cult*. New York, Viking, 1923. 278.

2. táblázat: Innovációk egy lehetséges tipológiája

Innováció	Jellege	Megnevezése
Célja		
Új/újszerű termék, technológia, értékesítési forma, struktúra előállítása	Anyagi	Technikai/technológiai innováció
Társadalmi probléma megoldása	Anyagi	Társadalmi innováció
Tudásszint, befogadóképesség javítása, új szabályozó környezet	Immateriális	

Forrás: a szerző szerkesztése

A két kultúra befogadási sebessége eltérő. Ebből vezette le a kulturális lemaradás tézisést:²⁰ azaz a technikai, technológiai újítások befogadása gyorsabb, szemben az immateriális kultúrával, amelynek időre van szüksége ahhoz, hogy az előbbit kövesse.²¹

Az alacsonyabb felkészültségű, tudású egyének, csoportoknak a technikai, technológiai innovációkkal kapcsolatos evolúciós képessége szerényebb, amit számos példa igazol.

Ennek ellenére csak az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején került ismét előtérbe a társadalmi innováció kérdése, s mint ilyenkor más esetben is szokásos, születtek meg az egymást kiegészítő, pontosító definíciók. Ennek alapvető oka a fogalom nyitottsága, ami lehetővé teszi az interpretációk sokszínűségét. Íme erre néhány példa:

„A társadalmi innovációt új ötletekként határozhatjuk meg, amelyek egyszerre találkoznak a társadalmi szükségletekkel és teremtenek új társadalmi kapcsolatokat vagy együttműködéseket. Tehát nemcsak az egyének van haszna belőle, hanem segítségével nő a társadalom cselekvő képessége is.”²²

„A társadalmi innováció a célok elérésének új módja.”²³

„A társadalmi innováció a társadalmi változások által kiváltott cél elérésének egy új útja, amely a problémákat új szervezeti formákkal, új szabályokkal, új életstílusok segítségével kívánja megoldani.”²⁴

„Olyan tevékenységek és eljárások társadalmilag releváns szabályai, amelyek eltérnek a szokásos mintától, nem kapcsolódnak a műszaki újításokhoz.”²⁵

„Társadalmi innováció olyan ötletek és intézkedések összessége, amelyek alkalmaznak új vagy már ismert eljárásokat.”²⁶

²⁰ Ogburn erre a fakitermelést, erdőirtást hozta fel példaként, amit egyre nagyobb teljesítményű gépek segítettek (anyagi kultúra). Jóval később fogalmazódtak meg a természetvédelemre, az élőköznyezet megóvására irányuló törekvések, szabályok (immateriális kultúra). Hasonló immateriális társadalmi innováció volt a társadalombiztosítás 1880-ban történt bevezetése Németországban.

²¹ Woodward szerint az anyagi feltételek változásakor változás megy végbe az adaptív kultúrában is, de nem azonnal, ezt a szlippet nevezte el kulturális késésnek (James W. Woodward: Critical notes on the cultural lag concept. *Social Forces*, 12. [1934], 3. 388–398.).

²² Wolf Rainer Wendt: Soziale Innovation-Innovation der Sozialen: Begriff und Geschäft de Neuerung im Kontext der Sozialwirtschaft. *Sozialer Fortschritt*, 65. (2016), 1–2. 10.

²³ Wolfgang Zapf: Über soziale Innovationen. *Soziale Welt*, 40. (1989), 1–2. 177.

²⁴ Wolfgang Zapf: *Modernisierung, Wohlfahrtsentwicklung und Transformation*. Berlin, WZB Berlin Social Science Center, 1994. 33.

²⁵ Gillwald, Katrin: *Konzepte soziale Innovation*. Berlin, WZB, 2000. 34.

²⁶ Lásd <http://www.zsi.at/de/institut/index/html>

„A társadalmi innovációk mind céljukat, mind eszközeiket tekintve közösségi jellegűek. A társadalmi innovációk olyan új ötletek (termékek, szolgáltatások és modellek), amelyek egyidejűleg elégitlenek ki társadalmi szükségleteket (hatékonyabb módon, mint más módszerekkel), és új társadalmi viszonyokat vagy együttműködések hoznak létre.”²⁷

„A társadalmi innováció eredményeként társadalmi igények kielégítésére szolgáló erőforrások jönnek létre, erősödik a bizalom és a marginalizálódott társadalmi csoportokat támogató aktivitás, a társadalmi csoportok ennek hatására átalakulnak, amik új kormányzati intézkedésekhez vezethetnek.”²⁸

Ahogy a fenti definíciókból is kitűnik, a fogalomnak vannak egyszerűbb és összetettebb értelmezései. Az esetleges szemléletbeli különbségek nemcsak felfogás-, hanem lehatárolásbeli különbözőségekre is visszavezethetők. Egyes szerzők ugyanis a téma vizsgálata kapcsán csak a gazdálkodó szervezetekre fókuszáltak,²⁹ ezzel szemben mások nagyobb társadalmi csoportokra.³⁰ Felfogásunk szerint a társadalmi innováció az adott közösség körében megjelenő probléma (például foglalkoztatási, ellátási, jövedelmi, szociális, lakhatási, képzettségbeli stb.), illetve az adott közösséget szolgáló intézményrendszert érintő újszerű, a közösség érdekét szolgáló, értékrendjét formáló megoldások összessége.

Az innováció hasznosulásához szükség van arra, hogy a társadalom szűkebb vagy tágabb csoportja azt be tudja fogadni vagy maga is elő tudja állítani. Ehhez adekvát tudásra és szakismeretre van szükség. Ennek hiánya akadályozza a technikai, technológiai innovációk diffúzióját.

Lehetőségek és dilemmák

A társadalmi innováció (számos definíciója és közel 40 éves múltja ellenére) alkalmazása a gyakorlatban csak lassan kapott teret.³¹ Ennek több oka is van, amelyeket érdemes számba venni.

- a) A szakirodalom, illetve a gazdaságpolitika az elmúlt évtizedekben alapvetően a lineáris innovációs folyamatokra (kutatás-fejlesztés, gyártás, piacosítás) koncentrált. Holott a 2000-ben elfogadott lisszaboni stratégia (amely az Európai Uniót 2010-re a világ legversenyképesebb [!] térségévé kívánta fejleszteni) öt célja között (ötödiként) szerepel a „szociális integráció”, s ennek keretén belül lehetőség szerint a teljes foglalkoztatottság és a szociális gondoskodás új európai modelljének kialakítása.³² A 2008-as pénzügyi válságot követően az Európa 2020 stratégiában a korábbinál

²⁷ European Commission: Strengthening social innovation in Europe. Journey to effective assessment and metrics. Brussels, Publication Office of the EU, 2012.

²⁸ Marisol García – Santiago Eizaguirre – Marc Pradel: Social innovation and creativity in cities: A socially inclusive governance approach in two peripheral spaces of Barcelona. *City, Culture and Society*, 6. (2015), 4. 93–100.

²⁹ Zapf (1994) i. m.

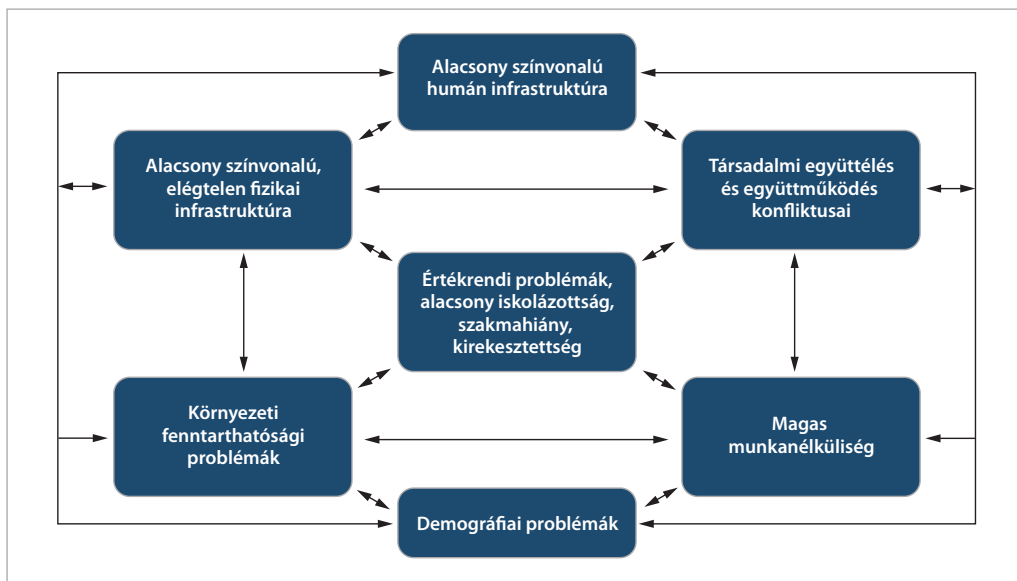
³⁰ Benedek József – Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann: Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól a társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom*, 16. (2018), 1. 11–30.

³¹ Benedek József et al.: Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12. (2015), 2. 4–22.

³² European Commission: *Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, 2010. 27. A program célul tűzte ki azt is, hogy a tagállamoknak a GDP-jüket az innováció támogatására kell fordítaniuk. Néhány éven belül azonban kiderült, hogy ezt a nagyratörő célt nem sikerült megvalósítani (a 2008-as pénzügyi válságot követően pedig egyre távolabb került az EU ennek elérésétől).

hangsúlyozottabban szerepelnek (úgy látszik, gazdasági kataklizmák kellenek ahhoz, hogy a normalitás győzzön) direkt és indirekt módon ezek a gondolatok.³³ Előtérbe kerültek azok a célok, amelyek megoldása aligha képzelhető el a társadalmi innovációk nélkül: például a 20–64 éves népesség körében a foglalkoztatási ráta növelése 75%-ra, a szegénységi küszöb alatt élők arányának csökkentése 25%-kal, ami körülbelül 20 millió európai polgárt érintene. Ezeket a célkitűzéseket a tagállamoknak csak részben sikerült megvalósítaniuk. Komoly dilemmát jelent továbbá, hogy az új (2020-tól) világgazdasági recesszióban lesz-e erejük az érintett kormányoknak ezzel foglalkozniuk, felismerik-e, hogy a globális ellátási láncok milyen kockázatokkal járnak, lesznek-e olyan érdemi lépések, amelyek aligha valósíthatók meg a gyakorlatban a helyi közösségek innovatív magatartása nélkül.

- b) Sokan, sokszor és sok helyütt leírták, hogy a kutatás, a fejlesztés és az innováció csak magas színvonalú felsőoktatás és tudományos (PhD-) képzés mellett valósítható meg. A „nagy találmányok, felfedezések” világa más, mint a sok „aprópénz” begyűjtésére törekvő társadalmi innovációké. Kérdés, hogy a felsőoktatás milyen mértékben és formában képes ennek megfelelni. Mennyire sikerül a technokrataszemlélet mellett érvényesíteni a „lágyabbnak” tűnő társadalmi törekvéseket? Örömteli, hogy az elmúlt évek során számos felsőoktatási intézmény hirdetett meg mesterszakot társadalmi innovációs ismereteket elsajátítani kívánók részére (például Danube University Krems – MA in Social Management; Cambridge University – Master of Studies in Social Innovation; EBS Universität Oestrich-Winkel – Social Innovation MOOC stb.).
- c) A társadalmi problémák összetettek, általában kumulatív hatásúak (1. ábra).

1. ábra: Tipikus társadalmi problémák

Forrás: a szerző szerkesztése

³³ European Commission: *Európa 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Brüsszel, 2010. 03. 03. COM(2010)2020 végleges.

A komplexitás indoka, hogy a társadalmi problémák többsége értékrendi problémákra vezethető vissza. Ennek tovaggyűrűző hatása jelentkezik a társadalmi együttélésben, a munkanélküliségben, a környezet terhelésében, az alacsony iskolázottságban, a kedvezőtlen lakhatási feltételekben, a szegregációban stb.

A problémák tipikusak, de minden esetben az érintett csoporthoz alkalmazkodó, „mérétre” szabott, komplex megoldásokra van szükség (3. táblázat).

3. táblázat: Tipikus társadalmi problémák és lehetséges válaszok

Sz.	Probléma	Lehetséges társadalmi válaszok
1.	Alacsony színvonalú, elégtelen fizikai infrastruktúra (például lakhatás, csatornázottság)	Településtartási programok, népegészségügyi programok, helyi sportinfrastruktúra, színvonalas infrastruktúra, kalákák
2.	Társadalmi együttélés és együttműködés konfliktusai, deviáns magatartás (alkoholizmus, drogfüggőség, öngyilkosság magas aránya)	Pszichológiai tanácsadás, egyházi-közösségi programok, karitatív szolgáltatások, veszélyeztetetteket védő közösségek létrehozása
3.	Oktatási kirekesztés, alacsony iskolázottság, szakmahiány	Roma szakkollégiumok, speciális képzési programok, felzárkóztatási programok
4.	Környezeti fenntarthatóság (élelmiszer-szennyezettség, környezeti károk, hulladék)	Zöldítő képzések, kiskertmozgalom
5.	Foglalkoztatás (magas munkanélküliség, alacsony aktivitás)	Helyi termékek előállításának bővítése, társadalmi szövetkezetek, vállalkozók, társadalmi segítőszolgálatok
6.	Demográfiai problémák (öregedő társadalom, korai gyermekvállalás)	Szociális ellátószövetkezetek, életvitelt segítő tanácsadás
7.	Alacsony színvonalú humán infrastruktúra (egészségügyi ellátás, szociális ellátórendszer, oktatási lehetőségek)	Célcsoportos oktatás, kiscsoportos képzések, speciális védőnői szolgáltatások

Forrás: a szerző szerkesztése

d) A társadalmi innovációk esetében is kiemelkedő szerepe van a tudásnak, az új ismeretek elsajátítása iránti igénynek, az egyéni és a közösségi értékrendnek. Az egyes közösségek, települések, térségek tanulási képességi tudásszintje között jelentős különbségek vannak, amelyek kifejezésre jutnak innovációs képességükben, végső soron jövedelmi viszonyaikban, fejlettségükben.

A tudás az egyénben testesül meg, és a kapcsolatok segítségével terjed. A másoktól átvett tudás katalizálja az egyén tudását. Önmagát gerjesztő folyamatról van szó: a változtatás tudást igényel, a nem tudás fékezi, lassítja, megakadályozza a változást. A felhalmozott tudástól függően ezért a szociális innováció eredményeként létrejött vállalkozások termelési függvénye is különbözik. Ennek függvényében más és más lesz a kibocsátás nagysága, ami visszahat a foglalkoztatottsági és jövedelmi viszonyokra.

- e) Az államnak kiemelt szerepe van nemcsak a természettudományi, technológiai innovációs és K+F-, hanem a társadalmi innovációs folyamatok generálásában, fenntarthatóságának biztosításában is.

A piacok tökéletlensége miatt különösen ez utóbbi nem várható el kizárólag a versenyszféra szereplőitől és a civil szervezetektől. A munka- és értékrendalapú közpolitikák segítik, a neoliberális felfogás akadályozza a társadalmi innovációk eredményeképpen születő megoldások megszületését és fennmaradását. A tanulást tehát nemcsak a versenyszféra úgynevezett húzóágazataiban kell ösztönözni, hanem a szerényebb hozzáadott érték előállítására esetében is.

Néhány következtetés

- a) Egyetlen társadalom sem nélkülözheti a gazdasági, társadalmi megújulást, a fejlődést, amelynek hajtóereje az innováció, amely az új vagy újszerű termékek, szolgáltatások, képességek, anyagi és immateriális javak megteremtésére irányul.
- b) A társadalmi innováció egy új, nem lineáris – a tudományos kutatásból kiinduló, tudatos tevékenységek láncolata, amely adott termék, szolgáltatás piaci elhelyezésével zárul, hanem egy összetett – folyamat, amely lehetőséget ad a társadalom valamennyi (nem csak a „tudós” vagy a képességük alapján „kiválasztott”) tagjának, hogy részesei legyenek az innováció folyamatának. A társadalmi innováció tehát nem csak az arra kiválasztottak számára elérhető tevékenység.
- c) A társadalmi innováció célja adott – kisebb vagy nagyobb – közösség problémáinak megoldása, a közösségi jóllét feltételeinek javítása. Növekvő jelentőségét igazolja, hogy nemzetközi szinten is egyre nagyobb figyelmet fordítanak kutatására. Az elmúlt években számos szakosodott kutatóhely jött létre (például: Universität Heidelberg, Centrum für Soziale Investitionen und Innovationen; Universität Wien Zentrum für Soziale Innovation; Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Térgazdaságtani Kutatóközpont stb.), a kutatási eredményeket egyre gyakrabban közlik a folyóiratok cíelszámaiban,³⁴ és egyre több PhD-értekezés születik a témában.
- d) Felül kell vizsgálni a társadalmi innovációkról, illetve a társadalmi vállalkozásokról alkotott közvélekedést. Nem a „szükséges rossz”, a „másra nem alkalmasak gyülekezete”, hanem (és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni) adott közösség öntanuló szervezete. Ennek elfogadásához a közvélekedésnek is változnia kell, ami ismételten értékrendi kérdés is.

A kognitív kereteknek jelentős szerepe van az intézményi és a társadalmi közfelfogás fennmaradásában, illetve formálódásában. A kutatók vélekedése szerint ha egy társadalom egyes csoportokról azt gondolja, hogy azok kevésbé termelékenyek, akkor aszerint is kezeli azokat. Másfelől ezen csoportok tagjainak viselkedése, munkához való viszonyulása tükrözi ezt a bánásmódot.³⁵

³⁴ Például: *Sozialer Fortschritt*, 65. (2016), 1–2. stb.

³⁵ Stiglitz–Greenwald (2016) i. m. 97.

- e) A társadalmi innovációk esetében is érvényes az Arrow³⁶ által először megfogalmazott *learning by doing* (mai értelmezésünk szerint: „tanuljuk meg, hogy csináljuk a dolgokat jobban”) szemlélet. A társadalmi innováció ugyanis akkor életképes, ha endogén, ütemét az adott alkalmazáson belüli tanulási folyamat határozza meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy a társadalmi innovációk fenntarthatóságát nemcsak a kiinduló képzettségi szint, hanem a tanulási, ismeretsajátítási, értékrendformálási folyamat is befolyásolja. Az ismeretek folyamaton belüli gyarapításának hiányában ugyanis nincs lehetőség a társadalmi innováció eredményeinek fenntartására sem.

A jó társadalmi innovációnak vannak tovaggyűrűző hatásai. A jó gyakorlatok közkinccsé tétele más közösségekre is inspirálólag hathat. Ez azonban nem jelenti/ jelentheti az egy az egyben történő átvételt. A megoldások szolgai módon történő lemásolásával előbb vagy utóbb elvész a közösség hajtóereje, ami abból származik, hogy „mi találtuk ki”.

- f) Az államnak, illetve az intézményrendszernek fontos feladata és felelőssége van az innovációt támogató környezet és oktatási rendszer megteremtésében. Ez különösen érvényes a társadalmi innovációkra, amelyek nem egy esetben az átlagnál szerényebb iskolázottságú környezetben kell hogy hozzájáruljanak a problémák megoldásához. (Ez utóbbi hangsúlyozása azért is különösen indokolt, mert hazánkban az eszköz- és technológiai beruházásokon van a hangsúly, ehhez képest a tudás-gazdaságba eszközölt beruházások állománya, illetve állományváltozásának üteme jóval szerényebb.) A társadalmi innováció önmagában nem képes megszüntetni a centrum és a periféria problémáját, de hosszabb távon hozzájárulhat a magasabb hozzáadott értékű innovációk megteremtéséhez.

Olyan gazdaság- és oktatáspolitikára van tehát szükség, amely segíti a tanulást és az innovatív szemlélet kialakulását, illetve tovaggyűrűződését. A tanuló, innovatív társadalom ugyanis nagyobb valószínűséggel ér el magasabb életszínvonalat, mint az, amelyben egyszeri szociális stimulánsokkal kívánják az életkörülményeket javítani.

- g) A technikai és technológiai, valamint a társadalmi innovációk nem zárják ki egymást. Ellenkezőleg, egymást erősítő, kummulatív hatásúak kell hogy legyenek. Nincs tehát alá- és fölérendeltségi viszony még akkor sem, ha adott esetben az egyik hozzáadott értéke jóval nagyobb, mint a másiké. Ennek felismerése és beépülése a közgondolkodásba értékrendi kérdés, amely sokak (például állam, önkormányzatok, történelmi egyházak, civil szervezetek, oktatási intézmények stb.) feladata. Ezt a szemléletet erősítené, ha hazánkban is rendszeressé válna a szociális innovációs potenciál mérése, változásának monitorizálása, az eredmények transzparenciájának megteremtése.

- h) A társadalmi innovációs mag csak ott csírázik ki, ahol megvan a receptivitás, azaz található(k) a közösségben olyan személy(ek), aki(k) nyitott(ak), alkalmas(ak) az új befogadására – és támogatják is azt. Ezért, különösen a hátrányos helyzetű településeken, tudatosan keresni kell azokat a helyieket, akik alkalmasak vagy

³⁶ Kenneth J. Arrow: Economic implications of learning by doing. *Review of Economic Studies*, 29. (1962), 3. 155–173.

alkalmassá tehetők a társadalmi innovációk generálására, illetve képesek ezeknek a projekteknek az élére állni.

- i) A társadalmi innovációs csírák kialakulását az állami, az önkormányzati célzott forrásokon túl közösségi finanszírozással kellene támogatni, mert ezen szervezetek többsége nem felel meg a banki hitelképességi vizsgálatok által támasztott követelményeknek. Így fedezet hiányában nem vagy csak magas költségek mellett juthatnak hitelhez. Meg kellene teremteni azt a jogszabályi környezetet, amely ezeknek a szervezeteknek a kisbefektetői tőkebevonását lehetővé tenné. A társadalmi vállalkozás online felületen mutathatná be a finanszírozandó innovációs projektjét, amelyhez additív forrásokat várnának. A közösségi finanszírozás nem ismeretlen a nemzetközi gyakorlatban, elsősorban a kis- és középvállalkozások, a fintech cégek stb. életgörbéjének felfutási fázisában. Ennek meg kell teremteni a jogszabályi, adózási hátterét, ami önmagában is egy újabb társadalmi innováció lehetne.
- j) Sikeres és fenntartható csak az a társadalmi innováció lehet, amelyet az abban részt vevők magukénak éreznek, endogenizálnak, azaz maguk is képesek az átvett (exogén) ötleteket, megoldásokat saját elemekkel kiegészíteni, bővíteni, továbbfejleszteni. Ellenkező esetben a társadalmi vállalkozás vegetál, idejekorán elhal. Az ebből származó kudarc évekre visszavetheti a következő, mégoly innovatív kezdeményezést is.
- k) A fenntarthatóság további feltétele a szereplők közötti együttműködést támogató értékrend megteremtése, hiszen az esetek egy részében ezeknek az új vagy újszerű megoldásoknak a befogadása jóval nagyobb erőfeszítést igényel, mint a technikai, technológiai innovációké.
- l) A társadalmi innovációk esetében is külön vizsgálat tárgyát kell hogy képezze az értékrend. A társadalmi innovációk esetében is felmerülhetnek etikai aggodalmak, amennyiben azokat manipulatív célra használják. A társadalmi innovációk hozzájárulnak a foglalkoztatási egyensúly és a társadalmi béke megteremtéséhez. Azok a közpolitikák, amelyek ezzel ellentétesek, instabilitást idéznek elő vagy növelik azt.
- m) A társadalmi innovációs kutatások ma már közel 40 éves múltta tekintenek vissza, mégsem tekinthetők lezártak. Számos további téma vár kidolgozásra (például a mérése, az innovációk generálása, társadalmi fenntarthatóságának vizsgálata, hálózatának építése, hatásainak monitorizálása stb.).

Irodalomjegyzék

- Aerssen, Benno van – Christian Buichholz (szerk.): *Das große Handbuch Innovation: 555 Methoden und Instrumente für mehr Kreativität und Innovation im Unternehmen*. München, Vahlen, 2018.
- Aghion, Philippe: Capital Accumulation and innovation as complementary factors in long-run growth. *Journal of Economic Growth*, (1998), 3. 111–130.
- Aron, Rajmond: *Előadások az ipari társadalomról*. Budapest, Kossuth, 1962.
- Arrow, Kenneth J.: Economic implications of learning by doing. *Review of Economic Studies*, 29. (1962), 3. 155–173. Online: <https://doi.org/10.2307/2295952>

- Arrow, Kenneth J. – Samuel Karlin – Patrick Suppes (szerk.): *Mathematical methods in the social sciences*. Stanford, Stanford University Press, 1960.
- Benedek József – Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann: Az innováció vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdései: technológiai innovációtól a társadalmi innovációig. *Erdélyi Társadalom*, 16. (2018), 1. 11–30.
- Benedek József – Kocziszky György – Veresné Somosi Mariann – Balaton Károly: Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 12. (2015), 2. 4–22.
- Domar, Evsey D.: Capital expansion. Rate of growth and employment. *Econometrica*, 14. (1946), 2. 137–147.
- Dosi, Giovanni: Technological paradigms and trajectories: A suggested interpretation of the determinants and directions of technical change. *Research Policy*, 91. (1982), 11. 147–162.
- European Commission: *Europe 2020: a strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. Brussels, 2010.
- European Commission: *Európa 2020: az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája*. Brüsszel, 2010. 03. 03. COM(2010)2020 végleges. Online: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf>
- European Commission: *Strengthening social innovation in Europe. Journey to effective assessment and metrics*. Brussels, Publication Office of the EU, 2012.
- European Commission: *European innovation scoreboard EIS. Comparative analysis of innovation performance*. Brussels, 2019.
- García, Marisol – Santiago Eizaguirre – Marc Pradel: Social innovation and creativity in cities: A socially inclusive governance approach in two peripheral spaces of Barcelona. *City, Culture and Society*, 6. (2015), 4. 93–100. Online: <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2015.07.001>
- Gerschenkron, Alexander: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat, 1984.
- Gillwald, Katrin: *Konzepte soziale Innovation*. Berlin, WZB, 2000.
- Harrod, Roy Forbes: An essay in dynamic theory. *Economic Journal*, 49. (1939), 193. 14–33.
- Harrod, Roy Forbes: *Economic dynamics*. London, Macmillan, 1973.
- Hicks, John: *The theory of wages*. London, Macmillan and Co., 1932.
- Hicks, John: *A revision of demand theory*. Oxford, Clarendon Press, 1956.
- Hirsch, Steve: Export control policy. *The Multinational Monitor*, 8. (1987), 11–12. Online: multinationalmonitor.org/hyper/issues/1987/11/hirsch.html
- Kaldor, Nicholas: A model of economic growth. *The Economic Journal*, 67. (1957), 268. 591–624. Online: <https://doi.org/10.2307/2227704>
- Kocziszky György: Az észak-magyarországi régió innovációs potenciáljának vizsgálata. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 1. (2004), 1. 5–39.
- Kondratyev, Nyikolaj Dimitrijevic: A gazdasági konjunktúra nagy ciklusai. *Magyar Filozófiai Szemle*, 32. (1988), 5–6. 559–617.
- Koschatzky, Knut (szerk.): *Technology-based firms in the innovation process*. Heidelberg, Springer, 1997.
- Lucas, Robert E. Jr.: Making a miracle. *Econometrica*, 61. (1993), 2. 251–272. Online: <https://doi.org/10.2307/2951551>
- Madarász Aladár: Bevezető. In Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúráról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 7–36.
- Mansfield, Edwin: Az ipari kutatás és fejlesztés hozadéka. In Szokolczai György (szerk.): *A gazdasági növekedés feltételei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. 396–411.

- Nelson, Richard R. – Sidney G. Winter: In search of useful theory of innovation. *Research Policy*, 6. (1977), 1. 36–76. Online: [https://doi.org/10.1016/0048-7333\(77\)90029-4](https://doi.org/10.1016/0048-7333(77)90029-4)
- Nelson, Richard R. – Sidney G. Winter: *An evolutionary theorie of economic change*. Cambridge, Harvard University Press, 1982.
- OECD: *National innovation systems. Organisation for economic co-operation and development*. Paris, 1997. Online: oecd.org/science/inno/2101733.pdf
- Ogburn, William Fielding: *Social change with respect for nature and original cult*. New York, Viking, 1923.
- Rebelo, Sergio: Long-run policy analysis and long-run growth. *Journal of Political Economy*, 99. (1991), 3. 500–521.
- Romer, Paul M.: Endogenous technical change. *Journal of Political Economy*, 98. (1990), 5. S71–S102.
- Rostow, Walt Whitman: *Stadien Wirtschaftlichen Wachstums*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1960.
- Schumpeter, Joseph A.: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, tőkérről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúráról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
- Shane, Scott: *Handbook of technology and innovation management*. New York, Wiley, 2008.
- Smith, Adam: *A nemzetek gazdasága I–II*. Budapest, Akadémiai, 1959.
- Solow, Robert M.: A contribution to the theorie of economic growth. *Quartely Journal of Economics*, 70. (1956), 1. 65–94. Online: <https://doi.org/10.2307/1884513>
- Solow, Robert M.: Technical change and aggregate production funktion. *Review of Economics and Statistics*, 39. (1957), 3. 312–320. Online: <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Stiglitz, Joseph E. – Bruce C. Greenwald: *A tanuló társadalom megteremtése. A növekedés, a fejlődés és a társadalmi haladás kérdéseinek új megközelítése*. Budapest, Napvilág, 2016.
- Szendi Dóra: Change in the innovation potential of the Northern Hungarian region. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 17. (2020), 1. 27–44. Online: <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2020.3>
- Uzawa, Hirofumi: Preference and rational choice in the theory of consumption. In Samuel Arrow: *Suppes: Mathematical models in the social sciences*. Stanford University Press. 1960. 129–149.
- Wagner, Anreas: *The origins of evolutionary innovations: A thery of transformative change in liring systems*. Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Wendt, Wolf Rainer: Soziale Innovation-Innovation der Sozialen: Begriff und Geschäft de Neuerung im Kontext der Sozialwirtschaft. *Sozialer Fortschritt*, 65. (2016), 1–2. 10–16.
- Woodard, James W.: Critical notes on the cultural log concept. *Social Forces*, 12. (1934), 3. 388–398. Online: <https://doi.org/10.2307/2569930>
- Zapf, Wolfgang: Über soziale Innovationen. *Soziale Welt*, 40. (1989), 1–2. 170–183.
- Zapf, Wolfgang: *Modernisierung, Wohlfahrtsentwicklung und Transformation*. Berlin, WZB Berlin Social Science Center, 1994.